

TÜRK KÜTÜPHANECİLER DERNEĞİ BÜLTENİ

Cilt : V

1 9 5 6

Sayı : 1

ZİYA PAŞA'NIN ESERLERİ VE ESERLERİNİN ÇEŞİTLİ BASIMLARI

Nejdet SANÇAR
Millî Kütüphane'den

Tanzimat çağı yazarları arasında, *Namık Kemal* ve *Abdülhak Hâmid Tarhan*'dan sonra, en çok eser verenlerden birisi de *Ziya Paşa*'dır.

Ziya Paşa'nın edebî neviler arasında en çok rağbet gösterdiği, şiir olmuştur. Şekil bakımından hepsi de eski tarzda olan şiirleri büyük bir cilt teşkil edecek derecededir. *Paşa*; tiyatro, roman, tenkid, tarih vesaire gibi edebî nevilerde hiçbir telif esere sahip değildir. Sadece Molière'in *Tartuffe*'ünü "Tartüf yahut Riyanın Encamı" ıdı ile nazmen Türkçeye çevirmek suretiyle Türk edebiyatının ilk nanzum tercüme piyesini ortaya koymuştur. Ayrıca tarihe ait iki .ercümesi (Engizisyon Tarihi ve Endülüs Tarihi) vardır.

Ziya Paşa'nın mensur eserleri, daha çok siyasî konular üzerinde kaleme alınmış küçük kitaplardır. Edebî tenkid ile hiç uğraşmayan *Ziya Paşa*'nın, "Rüya", "Veraset-i Saltanat-ı Seniyye", "Ziya Paşa'nın Arzuhali" isimli mensur eserleri, *Sadrazam Âli Paşa* aleyhine yazılmış siyasî tenkid ve hicivlerdir.

Namık Kemal derecesinde olmamakla beraber, *Ziya Paşa* da devrinin gazetelerinde makaleler yazmıştır. Bunlar arasında "Şiir ve İnşa" başlıklı makalesi gibi çok meşhur olmuş ve devrinden başlayarak bugüne kadar bütün antolojilere ve mektep kitaplarına alınmış olanlar da vardır.

Paşa'nın eserleri arasında en çok basılmış olanı Terki-i Bend ve Terci-i Bend'dir. Daima bir arada yayınlanmış olan bu iki eserin on basımını gördüm. Fakat bütün basımlarının bunlardan ibaret olduğunu söyleyemem. Çok okunan bu iki manzumenin benim görmediğim basımları olması da çok mümkündür.

Ziya Paşa'nın kitap haline getirilememiş eserleri de vardır. *Fénelon*'dan yaptığı Telemak tercümesi ile *Jean Jacques Rousseau*'dan yaptığı Emile tercümesi ve bu tercüme dolayısıyla kaleme aldığı çocukluğuna ait hâtıraları bunlar arasındadır.

Bu yazıda *Ziya Paşa*'nın eserlerini ve eserlerinin çeşitli basımlarını şu sıra altında topladım:

- A — Manzum eserleri
- B — Nazım-nesir karışık eserleri
- C — Mensur eserleri
- Ç — Tercümeleri
- D — Diğer Eserleri
- E — Kitap haline getirilmemiş eserleri

A — M a n z u m E s e r l e r i

Ziya Paşa, Tanzimat şairleri arasında, en çok manzume yazarlardan birisidir. Hepsi eski tarzda olan manzumeleri, önce damadı *Hamdi* (Paşa) tarafından ve "Eş'ar-i Ziya" ismi, sonra da *Süleyman Nazif* tarafından "Külliyat-i Ziya Paşa" adı altında birer ciltte toplanmıştır.

Eş'ar-i Ziya

1298 (=M. 1880/1881) tarihinde İstanbul'da Mihran Matbaasında basılmış olan "Eş'ar-i Ziya", 23,5×16 boyunda 72 sayfadır. Münacatlar, kasideler, tarihler, müseddesler, mersiyeler, tesdisler, tahmisler, beyitler ve şarkılardan mürekkep olan ve ayrıca meşhur Terci-i Bend'i de ihtiva eden bu kitapta, *Ziya Paşa*'nın manzumelerinden pek çoğu eksiktir.

Eserin içkapağında: "Bahriye binbaşlarından Hamdi Bey marifetiyle" basıldığı kaydedilmiştir ki, bu *Hamdi Bey*, *Ziya Paşa*'nın damadı *Hamdi Paşa*'dır.

Külliyat-ı Ziya Paşa :

Ziya Paşa'nın el yazısı ile yazılmış şiir mecmuasındaki manzumeleriyle yine el yazısı ile yazılmış bazı manzumelerini ve yayınlanmış şiirlerini toplamak suretiyle meydana getirilen bu cilt, *Süleyman Nazif* tarafından hazırlanmış ve esere lüzumlu haşiyeler de ilâve olunmuştur.

1924 te İstanbul'da Yeni Matbaa'da basılan eser, 19,5×13 boyunda 304 sayfadır. Kitabın başında *Süleyman Nazif* tarafından yazılmış bir önsöz vardır (Sf.5-6). Sonra şairin şiirleri gelmektedir (Sf. 7-253). *Ziya Paşa*'nın bir zeyl yazmış olması dolayısıyla, şair *Hemdemi*'nin "Fihrist-i Şâhân-ı Âl-i Osman" başlıklı manzumesi ile şair *Reşid*'in bu manzumeye yazdığı zeyl de alınmıştır (Sf. 256-268). Eserin 270-298 inci sayfalarında *Süleyman Nazif*'in haşiyeleri bulunmaktadır. 299 uncu sayfada *Ziya Paşa*'nın 3 beyitlik bir manzumesi vardır. Kitabın sonuna da *Abdülhak Hâmid Tarhan*'ın "Ziya Paşa" başlıklı manzumesi alınmıştır (Sf. 301-304).

"Külliyat-ı Ziya Paşa" şairin eserlerinin nazım kısmıdır. İç ve dışkapaklarda bu husus kaydedilmiştir. Yine iç ve dışkapaklarda "temsil-i kat'î" ve "Süleyman Nazif Bey tarafından tedvin ve tahşiye edilmiştir" kayıtları da bulunmaktadır. Dışkapakta basım tarihi 1925 tir.

Eserin naşiri Kanaat Kütüphanesidir.

Tercii-i Bend ve Terkiib-i Bend :

Ziya Paşa'nın bu iki meşhur manzumesi, kendi şiir kitaplarına alındıktan başka müstakil eserler olarak da birçok kereler basılmış, ayrıca yine birçok antolojilerde yer almıştır. "Eş'ar-ı Ziya" da yalnız Terci-i Bend, "Külliyat-ı Ziya Paşa" da her ikisi de vardır. Eski ve yeni bir hayli antolojiye ve *Ziya Paşa* hakkında yazılmış eserlere de - tamamen veya kısmen - alınmış olan bu manzumelerin, müşterek olarak yapılan müstakil basımlarının sayısı az değildir. Bunların bir kısmında basım tarihi ile matbaa veya naşir kayıtları yoktur. Çok okunan, çok aranan bu iki manzumenin müellifinden veya ailesinden izinsiz yapılmış basımları olduğu da şüphesizdir. Basım tarihi ve matbaa kaydından mahrum olan neşirlerin - hiç değilse bazılarının-kaçak basımlar olması mümkündür.

Terci-i Bend ile Terki-i Bend'in müşterek basımlarından görebildiklerim şunlardır:

TAŞ BASMASI : İçkapak durumundaki kapakta: "Ziya Paşa merhumun Terki-i Bend'i ile Terci-i Bend'i" yazılı olan ve bu sebeple, Paşa'nın ölüm tarihi olan 1880 den sonra basıldığı anlaşılan bu taş basması, 16×12 boyunda 24 sayfadır. Önce Terci-i Bend, sonra Terki-i Bend alınmış, Terci-i Bend'in bulunduğu sayfalara 1-12 numarası konduktan sonra, Terki-i Bend'in sayfaları da yeniden 1-12 şeklinde numaralanmıştır.

TARİHSİZ BİR BASIM : İçkapaksız olarak yayınlanan ve pembe renkli dışkapağında sadece "Ziya Paşa. Terki-i Bend ve Terci-i Bend. Fiyatı 4 kuruştur" yazıları bulunan bu basım, 24×16,5 boyunda 16 sayfadır. Önce Terci-i Bend (Sf. 2-8), sonra Terki-i Bend (Sf.9-13) alınmıştır. 9 uncu sayfanın ortasından 16 ncı sayfanın sonuna kadar da *Muallim Naci*'nin:

*Saki bize en bahtesini sun mey-i nâbın
Zira işimiz himmetine kaldı şarabın*

beytiyle başlayan terki-i bend'i alınmıştır. Ancak, *Ziya Paşa*'nın Terki-i Bend'inin son beytiyle *Muallim Naci*'ninki arasında hiçbir ayırma işareti veya bir başlık konmamıştır. İkincisi birincisinin devamı gibidir.

Bunun da *Ziya Paşa*'nın ölümünden sonra yapılmış bir basım olduğunu sanıyorum. Eserin dışkapağında şairin adının "merhum Ziya Paşa" şeklinde yazılmamış olması aksini hatıra getirebilirse de, bir şairin kitabına, boş sayfaları doldurmak için, başkasının manzumesini almayacağı düşünülürse, basımın Paşa'nın ölümünden sonra yapılmış olduğu kabul edilebilir.

Bu tarihsiz basımın matbaa veya naşir kaydı da yoktur.

TARİHSİZ BİR BAŞKA BASIM : Bu da içkapaksızdır ve pembe bir içkapakla yayınlanmıştır. 23×16 boyunda 16 sayfa olan bu basımın dışkapağında ve sayfanın üst tarafında: "Ziya Paşa merhumun Terki-i Bend'iyle Terci-i Bend'i" yazısı, orta yerde bir süs, alta doğru da "fiyatı dört kuruştur" yazısı vardır. Bu basımda da sırasıyla Terci-i Bend (Sf.2-7), Terki-i Bend (Sf.8-13) ve yine başlıksız ve aralıksız olarak *Muallim Naci*'nin terki-i bend'i yer almıştır (Sf. 13-16).

Bu basımın da matbaa veya naşir kaydı yoktur.

TARİHSİZ BİR BAŞKA BASIM : Yukardakiler gibi içkapaksız olan ve pembe bir dışkapakla yayınlanan bu basım da 23×16 boyunda 16 sayfadır. Tertip bakımından yukardaki 16 sayfalık basımların aynıdır. *Muallim Naci*'nin terhib-i bend'i bu basımda da vardır. Yalnız dışkapaktaki matbaa süsleri evvelkilerden farklıdır ki, bunun başka bir basım olduğu da bundan anlaşılmaktadır.

Bu basımda da matbaa veya naşir kayıtları yoktur.

TARİHSİZ BİR BAŞKA BASIM : İçkapağının üst tarafında alt alta "Terci-i Bend ve Terhib-i Bend", bunların altında da: "Eser-i Merhum Ziya Paşa" kayıtları bulunan bu basım 17×12 boyunda 14 sayfadır. Kitaba önce Terci-i Bend, (Sf. 2-8), sonra Terhib-i Bend (Sf. 9-14) alınmıştır.

Bu basım da matbaa ve naşir kayıtlarından mahrumdur.

1302 BASIMI : İstanbul'da yapılmış olan 1302 (=M.1884/1885) basımı, $18,5 \times 13,5$ boyunda 24 sayfadır. Fakat sayfalara numara konulmamıştır. Bunda da önce Terci-i Bend, sonra Terhib-i Bend alınmıştır. Her sayfada bir bend ve bendlerin üstünde sıra numarası bulunmaktadır.

Dışkapağında: "İşbu manzumeler, nâzımı Ziya Paşa tarafından bin iki yüz seksen dokuz senesi tashih ve tab'ettirilmiş ise de bu kerre matbu nushası kalmadığından tekrar tashih ve tab' ettirilerek 3 kuruş fiyatla satılmaktadır." cümlesi vardır.

1302 basımının da matbaa ve naşir kaydı yoktur.

1327 BASIMI : İstanbul'da yapılmış olan 1327 (=M.1909) basımı $19 \times 13,5$ boyunda 15 sayfadır. Bunda da önce Terci-i Bend (Sf.3-9), sonra Terhib-i Bend (Sf.10-15) alınmıştır.

Eserin içkapağında: "Terci-i Bend ve Terhib-i Bend. Nâzımı Merhum Ziya Paşa. Dersaadet 1327" yazılıdır. Dışkapakta ise Paşa'nın bir resmi vardır.

1939 BASIMI : 1939 basımı, İstanbul'da Şirket-i Mürettebiye Basımevinde yapılmıştır. $20 \times 13,5$ boyunda 66+[I] sayfadır.

"Terci-i Bend ve Terhib-i Bend" adı konmuş olan eserde, her iki manzumenin bendleri teker teker alınıp altlarına lûgatlerin mânâları yazılmış ve bendler beyit beyit nesre çevrilmek suretiyle açıklanmıştır.

Bu basımda da önce Terci-i Bend (Sf.3-35), sonra Terki-i Bend (Sf.36-66) alınmıştır. Son sayfa yanlış doğru cetvelidir.

Eser, Mithat Sadullah Sander tarafından hazırlanmıştır. Naşiri Tefeyyüz Kitaphanesidir.

1945 BASIMI : İstanbul'da Ahmet İhsan Ltd. de yapılmış olan 1945 basımı 21×14 boyunda 56 sayfadır. İçkapağında "ikinci basılış" kaydı vardır ki, bu, 1939 neşrinin ikinci basımı mânâsındadır.

Bu basım, şekil ve tertip bakımından 1939 basımının aynıdır. Naşir de yine Tefeyyüz Kitaphanesidir.

Renkli olan dışkapaakta, *Ziya Paşa'nın* kapağı kaplamış bir resmi bulunmaktadır.

1951 BASIMI : İstanbul'da Şaka Matbaasında yapılan 1951 basımı 18,5×13 boyunda 48 sayfadır. İçkapaakta "üçüncü basılış" kaydı vardır. Çünkü bu basım, 1939 ve 1945 neşirlerinin üçüncü basımıdır.

Bunun tertip ve şekli de evvelkilerin aynıdır.

Naşiri İnkılâp Kitabevi olan eser, "Türk Edebiyatından Seçme İnciler" serisinin birinci kitabıdır.

Mukaddime-i Harabat :

Ziya Paşa'nın, Harabat adlı antolojisinin manzum önsözü olan "Mukaddime-i Harabat" önce Harabat'ın 1281 (=M. 1874/1875) tarihinde basılan birinci cildinde (Sf.5-29) yayımlandıktan sonra, iki kere de müstakil eser olarak basılmıştır.

Birinci Basım : 1311 (=M. 1893/1894) tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Ebüzziya'da yapılan birinci basım, 15×10,5 boyunda 109 sayfadır. Kitabın başında şairin küçük bir resmi (Sf. 3), sonunda da *Sami Paşa'nın* bir takrizi bulunmaktadır (Sf. 107-109).

Eser, Kitabhane-i Ebüzziya serisinin 108 inci kitabıdır.

İkinci Basım : Mukaddime-i Harabat'ın ikinci basımı yine 1311 de aynı matbaada yapılmıştır. Bu basım da aynı boyda 109 sayfadır. Tertip vesaire bakımından birinci basımın aynıdır.

Bu basım da Kitabhane-i Ebüzziya serisindedir.

B) Nazım - Nesir Karışık Eserleri

Ziya Paşa'nın nazım nesir karışık olarak kaleme aldığı tek eseri Zafername'dir.

Zafername:

Ziya Paşa'nın, Ali Paşa'yı hicvetmek için yazmış olduğu Zafername; Kaside, Tahmis ve Şerh olmak üzere üç bölümden mürekkeptir. Eser, Sadrazam Ali Paşa'nın, Girit adasında çıkan karışıklıkları yatıştırmak üzere donanmayla birlikte adaya gitmesi vesilesiyle yazılmıştır. Zafername'nin bir hususiyeti de her bölümün, sadrazamın bir adamı tarafından kaleme alınmış gibi gösterilmesidir. Bölümlerin üzerlerindeki kayıtlara göre: Kaside, İzmit mutasarrıfı Fazıl Paşa; Tahmis, karantine kitabinden emekli Hayri Efendi; Şerh de zaptiye müşiri Hüsnü Paşa'nın kaleminden çıkmıştır.

Zafername'nin iki basımını gördüm :

TAŞ BASMASI : Taş basması, 23×17,5 boyunda 135 sayfadır. Kaside 2-5, Tahmis 6-15, Şerh 16-135 inci sayfalaradadır.

Eserde başka bibliyografik bir unsur yoktur.

TARİHSİZ BASIM : Zafername'nin Istandul'da Matbaa-i Jirayir-Keteon'da yapılmış olan bu tarihsiz basımı, 18×12 boyunda 187 sayfadır.

Eserin kapağında: "Zafername Şerhi. Muharriri: Edib-i muhterem merhum Ziya Paşa" yazılıdır. Fakat eser yalnız Şerh'i değil, Kaside ve Tahmis bölümlerini de ihtiva etmektedir (Kaside: Sf.1-7; Tahmis: Sf. 8-23; Şerh: Sf. 24-187).

Kapak sayfasının ortasında şairin bir resmi ve resminin altında da:

Cism-i zârım Hâkde pinhan olunca isterim
Bir zaman olsun Ziya âlemde nâmım pâydar
Sırcım âsâr-ı hâmemden kılınsın icthiad
Süretim bû resm ile kalsın cihandâ yâdigâr

kitası vardır.

Kapakdaki "merhum" sözünden, eserin 1880 den sonra basıldığı anlaşılmaktadır.

C) Mensur Eserleri

Ziya Paşa'nın mensur eserleri, siyasî meseleler üzerine kaleme alınmış birkaç küçük kitaptan ibarettir. Bunlar arasında edebî bir karaktere malik olarak edebiyat kitaplarında ve antolojilerde yer alan sadece Rüya'dır.

Rüya :

Âli Paşa'yı hicvetmek için kaleme alınmış olan Rüya, Londra'da yazılmıştır. Siyasî tenkidin edebî hüviyete bürünmüş parlak bir şekli olarak tanınan Rüya'nın iki basımını gördüm :

1326 BASIMI : İstanbul'da Kasbar Matbaasında yapılmış olan 1326 (=M.1908) basımı, 18×12,5 boyunda 39 sayfadır.

Eserin isim yerinde: "Edib-i muhterem Ziya Paşa merhumun Rüya'sı" yazılıdır. Gördüğüm dışkapaksız nushanın içkapağında Paşa'nın bir resmi ve resmin altında da:

Cism-i zârım hâkde pinhan olunca isterim
mısraı ile başlıyan kıta bulunmaktadır.

1932 BASIMI : Yeni harflerle olan 1932 basımı 20×13,5 boyunda 39 sayfadır. İstanbul'da Şirket-i Mürettibiye Matbaasında basılmıştır. Bu basımın iç ve dışkapaklarının isim yerinde: "Edib-i muhterem merhum Ziya Paşa'nın Rüya'sı" yazılıdır. Ve her iki kapağa da Paşa'nın küçük birer resmi konulmuştur. İçkapaktaki resmin altında, 1326 basımındaki kıta aynen vardır.

Verâset-i Saltanat-ı Seniyye :

Verâset-i Saltanat-ı Seniyye, Mısır valiliğinin verâset meselesi hakkında yazılmış iki mektuptan ibaret ve "Verâset Mektupları" diye tanınan küçük bir eserdir.

Bu eserin biri taş basması olmak üzere iki basımını gördüm:

TAŞ BASMASI : 20,5×13,5 boyunda 24 sayfa olan taş basması neşrin, gördüğüm kapaksız nushasında hiç bir bibliyografik unsur yoktur. 1 sayfalık bir "Mukaddime" ile başlıyan bu basımda "Sûret-i Cevabnâme-i Evvel" başlığı ile 13 Muharrem 85 (=M. 1868) tarihli birinci mektup 1-11 inci sayfalarda; "Sûret-i Cevabnâme-i Sâni" başlıklı ve 20 Muharrem 85 tarihli ikinci mektup 12-24 üncü sayfalardadır.

Taş basması, kitap adından mahrumdur.

1326 BASIMI : İstanbul'da yapılan 1326 (=M. 1908) basımı 18×12,5 boyunda 28 sayfadır. Matbaa kaydından mahrum olan

bu basımda da sırası ile “Mukaddime (Sf. 3)¹, “Sûret-i Cevabnâme-i Evvel” (Sf. 4-15) ve “Sûret-i Cevabnâme-i Sâni” (Sf. 16-28) yer almıştır.

Bu basımın dış ve içkapaklarında Paşa'nın birer resmi bulunmaktadır.

Ziya Paşa'nın Arzuhali :

Ziya Paşa'nın Arzuhali, *Sultan Abdülâziz*'in Londra'ya yaptığı seyahat sırasında kendisine sunulmak üzere yazılmış dilekçe şeklinde bir yazıdır. Bu kitabın gördüğüm tek nushası, 1908 Meşrutiyetinden sonra basılmıştır.

1327 BASIMI : İstanbul'da yapılan ve matbaa kaydından mahrum bulunan 1327 (=M. 1909) basımı, 18×12,5 boyunda 72 sayfadır. Gerek dış ve gerekse içkapaklarında kitaba: “Cennetmekân Sultan Abdülâziz Han'ın Londra'ya azimetine takdim olunan merhum Ziya Paşa'nın arzuhali” gibi uzun bir isim konmuşsa da, asıl ad olan “Ziya Paşa'nın Arzuhali” kelimeleri büyük punto ile dizilmiştir. İçkapaktan sonraki sayfada: “Jön Türk müessisininden olup ilk evvel Avrupa'da Hürriyet gazetesini neşreden ve Kanun-ı Esasi'yi Kemal Bey merhumla birlikte tanzim eyliyen ahrarandan merhum Ziya Paşa'nın cennetmekân Sultan Abdülâziz Han'ın bin iki yüz seksen dört senesinde Londra'ya azimetine takdim eylediği arzuhalin suretidir.” yazılıdır (Sf.3).

Ç) Tercüme leri

Ziya Paşa, hayatının ilk yarısından sonra öğrendiği Fransızca ile, bu dilden bazı eserleri Türkçeye çevirmiştir. Bunlar arasında, edebiyat tarihi bakımından tek ehemmiyetlisi, *Molière*'den yapılan *Tartuffe* tercümesidir.

¹ 1326 basımının mukaddemesi, taş basmasının mukaddemesinden farklıdır. Birincisinde “Mukaddime”: ‘Esbab-i ma'lûmeye mebni bir müddettenderi Avrupa'da ikamet üzre bulunan Kıbrıs mutasarrıf-ı sâbıkı Ziya Beyefendi'nin .....’ diye başlamaktadır. 1326 basımında ise “Mukaddime”nin ilk cümlesinin ilk kelimeleri sadece: “Edib-i muhterem merhum Ziya Paşa'nın...”dır. Diğer kısımları aynıdır.

Tartüf yahut Riyanın Encamı:

Molière'in 5 perdelik *Tartuffe*'ünü, *Ziya Paşa*, "Tartüf yahut Riyanın Encamı" adı ile Türkçeye çevirmiştir. Bu tercümenin en mühim hususiyetleri nazmen çevrilişi, dilinin sadeliği ve duraksız hece (= parmak hesabı) ile çevrilmiş olmasıdır.

BİRİNCİ BASIM : Eserin birinci basımı 1298 (=M.1871/1872) yılında İstanbul'da Vakit Matbaasında yapılmıştır. Bu basım, 20×13 boyunda 125 sayfadır. Eserin sahipleri Yusuf Samih ve A..F'dir.

Bu ilk basımda eserin adı sadece "Riyanın Encamı" dır. Kitap adının altında "Beş perdeyi şâmil manzum tiyatro" kaydı ve onun altında da müellif ile mütercim adları yazılıdır. Mütercimin adı kapakta *Ziya Paşa*, içerde sadece *Ziya* şeklindedir.

İKİNCİ BASIM : 1304 (=M. 1886/1887) tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Ebüzziya'da yapılan ikinci basım, 15×10,5 boyunda 180 sayfadır. Kitabın başında *Ziya Paşa*'nın küçük bir resmi vardır.

Eser, Kitabhane-i Ebüzziya serisindedir.

Engizisyon Tarihi:

Engizisyon Tarihi, *Ziya Paşa*'nın, iki Fransız müverrihinin (*Chéruel* ve *Lavallée*) eserinden dilimize çevirdiği bir kitaptır. Bu tercüme, adından da anlaşılacağı gibi, İspanya'daki engizisyon mahkemelelerinin zulümlerinden bahseden bir eserdir. Yalnız, *Ziya Paşa*, islâmlara yapılan işkenceleri nakletmemiş, sadece musevilere yapılanları almıştır.

Engizisyon Tarihi iki kere basılmıştır:

BİRİNCİ BASIM : 1299 (=M.1881/1882) tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Ebüzziya'da yapılan birinci basım, 17,5×12,5 boyunda 64 sayfadır. Başta *Ebüzziya Tevfik Bey*'in "Eshab-ı Mütalâaya" başlıklı bir önsözü vardır (Sf. 2)². Sonra Paşa'nın önsözü gelmekte (Sf. 3-4) ve beşinci sayfadan itibaren metin başlamaktadır.

Basanın birkaç haşiyesini de ihtiva eden esere birinci basım kaydı konmuştur.

² Bu önsözde Ebüzziya Tevfik Bey, Ziya Paşa'nın mirasçılarının eseri bir mecidiyeye sattıklarını, kendisinin bu değerın dört yüz mislini vermek suretiyle eseri getirip neşrettiğini kaydetmektedir.

İKİNCİ BASIM : 1305 (=M. 1887/1888) tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Ebüzziya'da yapılan ikinci basım, 15×10,5 boyunda 107 sayfadır. *Ebüzziya Tevfik Bey*'in ilk basımdaki önsözünden sonra (Sf.3) *Ziya Paşa*'nın önsözü "Mukaddime" başlığı ile yer almıştır (Sf. 5-7). İlk basımdaki haşiyeler bunda da bulunmaktadır.

İkinci basım, Kitabhane-i Ebüzziya serisinin 87 nci kitabıdır.

Endülüs Tarihi:

Endülüs Tarihi, Fransız *Viardot*'nun bu addaki eserinin tercümesidir. Dört bölüm olan eser, iki kere basılmıştır. Birinci basım (ciltler ikiye cüz olmak üzere) iki, ikinci basım ise dört cilttir.

BİRİNCİ BASIM : İki cilttir:

BİRİNCİ CİLT : İki cüzden mürekkep olan birinci cilt 1276 (=M. 1859/1860) tarihinde İstanbul'da Takvimhane-i Âmir'e'de basılmıştır. 25×16 boyunda [2]+6+199 sayfadır. Birinci cüz 128 inci sayfada bitmekte, 130 ncu sayfadan itibaren ikinci cüz başlamaktadır. Eserin başında ağıdalı dille kaleme alınmış bir önsöz bulunmaktadır (Sf.4-8). En başta da 2 sayfalık bir yanlış-doğru cetveli ve birinci cildin fihristi (Sf.2-6) vardır.

İKİNCİ CİLT : 18 Ramazan 1280 (=M.1863) tarihinde İstanbul'da Tercüman-ı Ahval Matbaasında basılmış olan ikinci cilt aynı boyda 5+336 sayfadır. Sayfa numarası birinci cildin devamı olduğundan, bu cilt 202-537 nci sayfaları ihtiva etmektedir. Baştaki 5 sayfa birinci cildin fihristidir. Bu cilt de 2 cüzden mürekkeptir (3-4. cüzler). Üçüncü cüz 202-390, dördüncü cüz 391-537 nci sayfalar-dadır.

İKİNCİ BASIM : 1304 (=M. 1886/1887) tarihinde İstanbul'da Karabet ve Kasbar Matbaasında yapılan ikinci basım 18,5×13 boyunda dört cilttir. İkinci basım kaydını ihtiva eden eserin naşiri Asır Kütüphanesidir.

BİRİNCİ CİLT : 1304 te basılan birinci cilt 208 sayfadır. Birinci basımın birinci cüzünü ihtiva etmektedir.

İKİNCİ CİLT : 1304 te basılan ikinci cilt 119 sayfadır. Birinci basımın ikinci cüzünü ihtiva etmektedir.

ÜÇÜNCÜ CİLT : 1304 te basılan üçüncü cilt 294 sayfadır. Birinci basımın üçüncü cüzünü ihtiva etmektedir.

DÖRDÜNCÜ CİLT : 1305 (=M. 1888) tarihinde basılmış olan dördüncü cilt 148 sayfadır. Birinci basımın dördüncü cüzünü ihtiva etmektedir.

D) Diğer Eserleri

Ziya Paşa'nın ilk dört grup dışında kalan tek eseri, Harabat'tır.

Harabat:

Türk, Fars ve Arap şairlerinin seçilmiş şiirlerinden meydana gelen Harabat, üç ciltlik bir antolojidir. Birinci cildin baş tarafında "Mukaddime-i Harabat" diye meşhur olan manzum bir mukaddeme vardır. Harabat, *Namık Kemal*'in "Tahrib-i Harabat" ve "Takib" adlı tenkidlerini kaleme almış olması ile de meşhurdur.

Eser bir kere basılmıştır.

BİRİNCİ BASIM : 1291-1292 yıllarında yapılmıştır.

BİRİNCİ CİLT : 1291(=M. 1874/1875) tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basılmış olan birinci cilt, 27,5×18 boyunda [29]+285 sayfadır.

İlk 29 sayfa numaralıdır. Bu kısmın birinci sayfasında *Sami Paşa*'nın bir takrizi vardır. Sonra fihrist (Sf.2-3) ve içkapak (Sf.4) gelmektedir. 5-29 uncu sayfalar "Mukaddime"dir.

Bu ciltte Türk, Fars ve Arap şairlerinin kasideleri bulunmaktadır. Türkçe kasideler 2-117, Farsça kasideler 118-213, Arapça kasideler 214-285 inci sayfalardadır.

Bu ciltte kasideleri bulunan Türk şairleri şunlardır: *Baki, Sabit, Cevri, İsmail Paşazade Hakkı, Riyazi, Sami, Sabri, Ziya Paşa, Akif Paşa, İzzet Molla, Fuzuli, Kâzım Paşa, Münif, Nabi, Necati, Nedim, Neşati, Nazim, Nef'i, Nevres, Nev'i, Vehbi.*

İKİNCİ CİLT : 1292(=M. 1875) tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basılan ikinci cilt aynı boyda 11+506 sayfadır. İlk 11 sayfa fihrist, sonrası metinlerdir.

Bu ciltte terki-i bendler, terci-i bendler, tesdisler, tahmisler, muhammesler, kıtalar, rübailer, gazeller ve beyitler bulunmaktadır.

Türkçe şiirler 2-177, Farsça şiirler 178-382, Arapça şiirler 383-506 ncı sayfalardadır.

Bu sayıda şiirleri bulunan şairlerin sayısı diğer iki cilttekenden çok fazladır.

Üçüncü Cilt : 1292 (=M. 1875) tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basılan üçüncü cilt aynı boyda 436 + [1] sayfadır. Sondaki sayfa fihristtir.

Bu ciltte Türkçe ve Farsça mesneviler toplanmıştır. Türkçe mesneviler 2-207, Farsça mesneviler 208-436 ncı sayfalardadır.

Türk şairlerinden mesnevileri bulunanlar şunlardır: *Âhi, Hakani, Zati, Riyazi, Sofyalı Rasih, Süleyman Efendi, Şeyhi, Ziya Paşa, İzzet Molla, Atai, Şeyh Galib, Fuzuli, Nabi, Nevai, Vahid, Sünbülzade Vehbi, Taşlıcalı Yahya.*

Farsça mesneviler 36 şairden seçilmiştir ki bunlar arasında *Mevlâna Celâleddin Rumi* de vardır.

E) Kitap Haline Getirilmemiş Eserleri

Ziya Paşa'nın kitap haline getirilmemiş eserleri olarak, Fransız ediplerinden *Fénelon* ile *J. J. Rousseau*'dan yaptığı iki tercümeyle biliyoruz.

Telemak Tercümesi :

Fransız edibi *Fénelon*'un eseri olan *Télémaque*, *Yusuf Kâmil* ve *Ahmed Vefik* paşalar tarafından da Türkçeye çevrilmiştir. *Ziya Paşa*'nın tercümesinin bu ikisinden daha güzel olduğunu *Ebüzziya Tevfik Bey*'in bir notundan öğreniyoruz. Bu not, Kitabhane-i Ebüzziya serisinde çıkan "Elsine-i Atika Edebiyat ve Üdebası" adlı kitaptadır. Bu eserin müellifi olan *Nüzhət Bey*'in, *Fénelon*'dan bahsederken, *Télémaque* hakkındaki: "Eser-i mezkûr merhum *Yusuf Kâmil Paşa* tarafından tarz-ı kadim-i münşiyane üzere ve *Ahmed Vefik Paşa* Hazretleri tarafından sade bir tarzda lisanımıza tercüme olunmuştur., cümlesine, *Ebüzziya Tevfik Bey* tarafından şöyle bir haşiye eklenmiştir: "Bir üçüncü tercümesi dahi *Ziya Paşa* merhumun eser-i

kalemidir ki henüz neşredilmemiş ve aslına ve şive-i lisanımıza muvafık olmakta ikisine de müreccah bulunmuştur.”³

Bu ifade, *Ebüzziya Tevfik Bey*'in tercüme-yi görmüş olduğunu göstermektedir. *Ziya Paşa*'nın bu güzel tercümesinin ne olduğu malûm değildir.

Emil Tercümesi :

Ziya Paşa'nın, *J.J.Rousseau*'nun *Emile*'ini Türkçeye çevirdiği malûmdur. Ancak bu tercüme de yayınlanmamıştır. Sadece, Paşa'nın bu münasebetle kaleme almış olduğu önsöz mahiyetindeki (kendi çocukluğuna ait hâtıraları da ihtiva eden) yazı, *Mecmua-i Ebüzziya*'da neşrolunmuştur (C. II, Sayı: 13-16). Bu yazının hâtıralara ait kısımları, zamanından bugüne kadar, bir çok antolojilerde ve edebiyat kitaplarında yer almıştır.

³ Nüzhet: *Elsinc-i Garbiyye Edebiyat ve Üdebası. Birinci Kitap: Elsinc-i Atika Edebiyat ve Üdebası. İstanbul 1306, Sf. 134, haşiyec: I.*